

३.६ मानव अधिकारको दृष्टिमा राउटे समुदाय

पृष्ठभूमि

कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत पर्ने सल्यान तथा आसपासका सुर्खेत, जाजरकोट र दैलेख जिल्लाका जङ्गली क्षेत्रमा फिरन्ते जीवन बिताउने राउटे नेपालका लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति हुन्। विगत १५ वर्षदेखिको बसोबासको अवस्थिति नियाल्दा कर्णाली प्रदेशको पहाडी जङ्गल, भीर र ओडार नै उनीहरूका विचरण भूमि हुन्। हालसम्म राउटेहरूको नृजातीय सम्बन्ध खुट्याउन नसकिए तापनि उनीहरूको मातृभाषा भने खाम्ची हो। उनीहरू व्यवहारिक रूपमा परम्परागत खस भाषा बोल्दछन् भने आधुनिक नेपाली भाषा पनि राम्रोसँग बुझ्न सक्दछन्। नेपालका ५९ आदिवासी-जनजातिलाई विकसित, सुविधाबाट बञ्चित, सीमान्तकृत, अति सीमान्तकृत र लोपोन्मुख गरी ५ समूहमा विभाजन गरिएको छ। आदिवासी-जनजाति प्रतिष्ठान तथा नेपालको जनगणना २०११ अनुसार राउटे, मेचे, राजी, लेप्चा, कुशवडीया, हायु, किसान, कुसुण्डा, वनकरीया तथा सुरेलसहितका १० लोपोन्मुख आदिवासीमा पर्छन्। यस वर्गीकरणका अनुसार नेपालमा रहेका विभिन्न आदिवासी जनजातिहरूमध्ये राउटे सीमान्तकृत, लोपोन्मुख र जनसङ्ख्याका आधारमा थोरै जनसङ्ख्या भएको अल्पसङ्ख्यक जनजाति पनि हो।

शिकार र संग्रहसँग सम्बन्धित अर्थव्यवस्था भएका राउटेहरूको परम्परागत भोजनमा मुख्यतः बाँदर तथा अन्य जङ्गली जनावरको सिकार, कन्दमुल, आफ्ना उत्पादनसँग साटिएका खाद्यान्न र फलफूल लगायतका वनस्पतिजन्य वस्तुहरू पर्दछन्। जङ्गलमा पुगी काठका कोपी, र मदुस जस्ता भाँडा बनाइ त्यसलाई गाँउमा गएर अन्नपातसँग साटेर जीविका धान्ने गर्छन्। दिनभर काठका सामग्री निर्माण गर्नु, बाँदरको शिकार गर्नु, माग्नका लागि नजिकका गाउँमा पुग्नु उनीहरूको दिनचर्या हो। आफूले बनाएको काठको भाँडा बोकेर अन्न साट्न गाउँमा पुग्ने र फर्केर आउन भ्याउने समय अन्दाज गरेर यिनीहरू वासको प्रबन्ध गर्छन्। गुजाराका

लागि काठका सामग्री बनाउन जङ्गलको पर्याप्तता, गम्भीर स्वास्थ्य समस्याबाहेक सामान्य चोटपटक वा घिरामी पर्दा प्रयोग गर्ने जडीवुटी पनि प्रशस्त पाउने भएका कारण राउटे समुदाय कर्णालीको प्राकृतिक वासस्थानमा परम्परागतरूपमै जोडिएको देखिन्छ।

फिरन्ते जीवनशैली भएका राउटेहरू विभिन्न जङ्गलहरूमा बसाइँ सर्ने गर्छन्। बसाइँ सर्नुको कुनै खास कारण नपरे बढीमा तीन चार महिनामात्र उनीहरू एक ठाउँमा बस्ने गरेको पाइएको छ। बसाइँ सर्नुपर्दा तीन चार घण्टादेखि १ दिनसम्म पैदल हिँडेर जान सकिने स्थानमा सर्छन्। यसरी बसाइँ सर्दा दुई तीन दिनमा सबै परिवारले आफैं बोकेर सामान साँझ्छन्। साँझै वृद्धवृद्धा भए उनीहरूका लागि मद्दत गर्नेबाहेक सबैले आफ्नो सामान आफैं बोकेर लैजान्छन्। उनीहरूको बसोबासका लागि घरको बनावट हेर्दा वनको हरियो स्याउला र घोचाहरूद्वारा गोलाकार र अण्डाकाररूपमा बनाइएको छाप्रो हुने गर्दछ। यस्ता छाप्राको बीच भागमा सम्म परेको ठाउँ राख्दछन् जहाँ केटाकेटी खोल्ने र महिलाहरूले धान कुट्ने, निफन्ने आदि गर्दछन्। छाप्रो बनाउने कार्य प्रायः महिलाहरूले गर्ने गर्दछन्।

राज्यलाई तिरो तिरेर स्थायीरूपमा खेतीपाती गरेर, गाउँमा बस्नु र अर्काको सित्तैमा खानुलाई उनीहरू अपराध सम्झन्छन्। बाटो लागेपछि पछाडि फर्केर खोला वा तालको पानी खाँदैनन्, मूलको मात्र खान्छन्। उनीहरूको यो अभ्यासलाई प्रकृति र मानव स्वास्थ्यको बीचको तादम्यताका रूपमा हेर्न सकिन्छ। सम्पत्तिका रूपमा यिनीहरूसँग पकाउने भाँडा, दाउरा काट्ने र शिकार गर्ने केही हतियारमात्र हुन्छन्। उनीहरूको सांस्कृतिक जीवनमा लाठी-लौरो, बाजा, मजिरा, मादल, र ढ्याङ्ग्रो जस्ता बाजा प्रयोग महत्वपूर्ण छ। बाटोमा हिँड्दै गर्दा सर्त, पेन्ट लगाएको मानिस भेट भएमा शिकार पर्दैन भन्ने यिनीहरूको विश्वास छ। शिकार नपर्नुलाई देवता रिसाएको रूपमा अर्थ्याउँछन्।

नेपालको जनगणना २०६८ अनुसार राउटेको कूल जनसङ्ख्या ६ सय १८ जना रहेको छ। तर हाल सल्यानको बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका-१ स्थित घाटगाउँमा ४६ परिवारका गरी जम्मा १ सय ४६ को सङ्ख्यामा राउटे समुदाय बस्दै आएका छन्। यिनीहरूका हाल प्रचलित थरहरू चाहिँ कल्याल, रास्कोटी, सत्याल आदि हुन्। राउट र साउदजस्ता थर पनि यसै जनजाति अन्तर्गतका हुन् कि भन्ने अनुमान गरिन्छ। राउटे जातिको थर नै शाहवंशी भएको हुनसक्ने तर्क पनि छ। यिनीहरूको गोत्रसँग र शाही ठकुरीहरूको गोत्र केही हदसम्म मेल खान्छ। राउटे समुदायका तीन प्रकारका थरगोत्रहरू रहेको पाइन्छ। (१) सूर्यवंशी छत्याल गोत्र (आत्रेय), (२) रास्कोटी गोत्र (आत्रेय) र (३) कल्याल गोत्र (केशलमा)। थरहरूमा कल्याल, रास्कोटी, र छत्याल रहेको पाइन्छ।

१. अध्ययनको उद्देश्य

- ▶ राउटे जनजातिको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाबारे जानकारी लिने।
- ▶ यो समुदायले भोग्नुपरेका समस्या र समाधानका उपाय पहिल्याउने।
- ▶ यो जनजातिलाई सरकारले दिँदै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता तथा अन्य सेवा सुविधा वितरण प्रणालीलाई सहज बनाउन सचेतना जगाउने।
- ▶ यो समुदायको जीवनयापन सहज तुल्याउन सरोकारवाला निकायको ध्यानाकर्षण गराउने।
- ▶ राउटेसँग सम्बन्धित गैरसरकारी संस्था, सरकारी बजेट, कार्यक्रम आदिको खर्च, पारदर्शिता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गराउन सघाउने।

२. अध्ययनको विधि

यो अध्ययन दुवै प्राथमिक र द्वितीय श्रोतमा आधारित छ। अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्क र तथ्यको विश्लेषण र प्रस्तुति नेपालको संविधान, कानून, मानवअधिकारसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय अनुबन्धहरू, नागरिक समाजको अभियान र सरकारी नीति तथा निर्णयको जवाफदेहिताको आधारमा गरिएको छ।

२.१ प्राथमिक श्रोतमा आधारित तथ्याङ्क

- ▶ राउटे बासोवासको अवलोकन,
- ▶ राउटे मुखियासँगको अन्तर्वार्ता,

- ▶ सरोकारवालसँगको प्रतिनिधिमूलक कुराकानी, र
- ▶ व्यक्ति केन्द्रित अध्ययन वा घटना प्रस्तुति।

२.२ द्वितीय श्रोतमा आधारित तथ्याङ्कमा

- ▶ समाचार अध्ययन,
- ▶ इन्सेकद्वारा प्रकाशित र सङ्कलित सामाचार तथ्याङ्क र
- ▶ राउटेसँग सम्बन्धित विभिन्न पुस्तक पत्रिका आदि।

३. अध्ययनबाट प्राप्त जानकारीहरू

३.१ राउटेको इतिहास

राउटेको इतिहासबारे विभिन्न किंवदन्ती, विश्वास र तर्कहरू छन्। तर पनि जङ्गलका राजा भनिने राउटे समुदाय आफूलाई सूर्यवंशी राजाका सन्तान मान्छन्। फिरन्ते समुदायले आफूलाई राजा मान्नुको अर्थ उनीहरू राजतन्त्रात्मक शासन छाडेर जङ्गलमा बस्न थालेको स्थानीयहरूको आन्तरिक विश्वास छ। तर राजा भन्नुको अर्थ कुनै स्थानमा स्थिररूपमा बसोबास गरि त्यहाँको परिस्थितिलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिँदै बाह्य समुदायको तुलनामा प्रभुत्वशाली हुनु पनि राजा हुनु हो भनेर बुझ्न सकिन्छ। यो कुरालाई वरिपरिका समुदायले पनि नकार्दैनन्। भ्रमणशील राउटेमा उनीहरूलाई फुकोटमा बस्ने विष्णुका सन्तान ठकुरी मान्ने गरेको र तिनीहरूका सात भाइमध्ये माइलो छोरा परिवारको सजायको निर्णयअनुसार फुकोटको ओरालो भरेर जङ्गलमा बस्न थालेको विभिन्न अध्ययनहरूमा पाउन सकिन्छ। जङ्गलका राजा राउटे भन्ने कृतिमा मानवशास्त्री जना फर्टिएरले अन्य कुरा पत्याउन नसकिने भनी भारतका विभिन्न फिरन्ते समुदायसँग राउटेको उत्पत्तिको इतिहास जोड्दछन्। राउटेहरूले आफ्नो उत्पत्तिस्थल पश्चिम नेपालको फुकोट क्षेत्र साविकको सेती अञ्चलको सेती नदी र पूर्वको प्यूठानको माडी नदीको बीचको क्षेत्रलाई बताउँछन्। तर, राउटेहरू स्वयम् वारम्बार आफू पहिले फुकोट राज्यमै शासन गर्ने राजा भएको ठोकुवा गर्छन्। अझ रोचक कुरा मुगुमा ठकुरी समुदायकै छत्याल थर भएको समुदाय छन्। छत्यालबाडामा बस्ने छत्याल र राउटेहरू समुदायमा पाइने गोत्र छत्यालमा समानता पाउन सकिन्छ। स्वयम् यिनीहरू पनि समानता भएको व्याख्या गर्छन्। राउटे उत्थान प्रतिष्ठानको प्रकाशनमा पनि

राउटेहरू आदिम कालदेखि नै यही अवस्थामा छैनन् र राउटे समुदाय घरबार र राज्य छोडेर अफ्नै भनी, सम्पति र शासनको अन्यायपूर्ण व्यवस्था छोडेर जङ्गलमा फिरन्ते जीवनतर्फ गएको इतिहास पाइन्छ।

सूर्यवंशी राजाले राज्य चलाएको ऐतिहासिक समयमा राज्यहरूबीच बारम्बार हिंसात्मक युद्ध हुने गर्दथ्यो। आफूहरूले शासन गर्ने राज्यमा साम्राज्यहरूको आक्रमण र हस्तक्षेपका कारण तुलनात्मक रूपमा सानो र युद्ध नचाहने ठकुरी समुदाय राउटेको रूपमा जङ्गलको जीवनमा पुगेको स्थानीयको विश्वास छ।

३.२ राउटेको फिरन्ते जीवन पद्धति

किन राउटेहरू आफ्नो जनसङ्ख्या भन्दैनन् ? किन यिनीहरू मुखियाको माध्यमबाट मात्र अन्य समुदायसँग सम्पर्क गर्छन् ? यी कुराहरू खोज्यो भने उनीहरूको जवाफ फेरि इतिहाससँगै गएर जोडिन्छ। उनीहरू आफू शासक भएको र राज्य चलाएको कुराबाट सुरुवात गर्दछन्। जब उनीहरू राज्य छोडेर जङ्गलमा जीवन बिताउन थाले, त्यस समय राज्य चलाएका शासकबाट उनीहरूलाई जता भेटायो, उतै मार्ने खतरा थियो। यसकै कारण उनीहरू स्थायी समाजको सम्पर्कमा कम आउन थाले। र, शत्रुलाई आफ्नो शक्ति आकलन नहोस् भन्ने हेतुले आफ्नो जनसङ्ख्या कति छ गन्नु र भन्नु हुँदैन भन्ने मान्यता विकास गरे। साथै अत्यावश्यक परिस्थितिमा स्थायी समाजसँग सम्पर्क गर्नुपरेमा व्यक्ति-व्यक्ति गएर होइन, मुखियामार्फत जाने प्रचलन चलाए।

एक-एक गरी समाजमा जाँदा उनीहरूको ज्ञान जाने, भाषाको समस्या पर्ने तथा अन्य जोखिम हुने ठानी राउटे मुखियाले सबै आफ्ना समुदायलाई मुखियाबाहेक अर्काको कुरा नपत्याउन र मुखियाले भनेको मात्र मान्नुपर्छ भन्ने जस्ता कुरा राखेको उनीहरू बताउँछन्। किन राउटेहरू खेती गर्दैनन्? कुनै स्थानमा लामो समय बसोबास गर्दैनन्? भन्ने जिज्ञासामा पनि राउटेहरू आफ्नो इतिहास नै कोट्याउँछन्। घरबार र राज्य छोडेर जङ्गल पसेकाले उनीहरूको रुची नै कृषितर्फ गएन भन्ने तर्क पनि छ। अफ्नै उनीहरूको घुमन्ते जीवन र कृषि मेल खाँदैन पनि भन्छन्। अन्य देशमा भएका अध्ययनले पनि कविला समुदाय एकै स्थानमा नबस्नुका कारणहरू यस्तै देखाउँछन्। जब कृषि गर्न थालिन्छ,

त्यसपछि घुमन्ते हुन सक्दैन भन्ने मानवशास्त्रीय व्याख्या छ।

स्थायी समाजका वेफाइदा तथा असहजता बुझेका राउटेहरू खेती गर्नुलाई पाप सम्झन्छन्। त्यसैगरी किन यिनीहरू एकै स्थानमा बस्दैनन् भन्ने बारेमा विभिन्न अध्ययनले मुख्य दुई कारण प्रस्तुत गर्छन्। श्रोतको व्यवस्थापन तथा प्राकृतिक कारण र दोस्रो शत्रुको त्रास तथा मानवीय कारण। बसेको ठाउँमा कुनै सदस्यको मृत्यु भएमा तत्काल त्यो ठाउँ छाड्नुपर्ने राउटेको चलन रहेछ। कुनै सदस्यको मृत्यु भए तत्काल त्यही ठाउँमा गाडेर सबै जना हँदै कराउँदै अर्को बासको खोजीमा हिँड्नुपर्ने संस्कारले गर्दा उनीहरू एकै ठाउँमा स्थायीरूपमा नबसेका हुन्। मान्छे मर्नेबित्तिकै त्यस ठाउँलाई अशुभ ठानेर उनीहरू नयाँ ठाउँको खोजीमा हिँड्छन्। नयाँ ठाउँमा पुगेर मृत्युको पीडालाई भुल्ने र अब नयाँ ठाउँमा आइपुगियो, मर्ने मरिहाल्यो, अब केही हुँदैन भनेर सम्झाइन्छ, अनि त्यसपछि विस्तारै मृत्युको कुरा बिसन्छ।

राउटे बास सरेपछि अर्को ठाउँको अध्ययन गरी उपयुक्त ठाउँको छनोट गर्दैनन्। हिँड्दै जाँदा जहाँनेर रात पर्छ, त्यसैलाई उपयुक्त बासस्थान ठान्छन्। रात पय्यो भने देवताले यहीं बस भनेको छ जस्तो लाग्छ। त्यसपछि सबै जनाले रूखका हाँगाहरू काटेर छाप्रा बनाइ अर्को सदस्य नमर्दासम्म अब यहाँ केही नहोस् भन्ने कामना गर्दै बस्छन्। बसाइँ सर्दा प्रायःजसो एकपटक मानिस मरेको ठाउँमा फेरि जाँदैनन्। लामो समयसम्म कसैको मृत्यु नभए पनि त्यस ठाउँमा अन्य मानिसको चहलपहल धेरै बढ्यो र असुरक्षा महसुस भयो भने पनि उनीहरू बास सर्छन्। कतिपय ठाउँमा गाउँका मान्छे आएर वन मासिदिए भने मानिस नमर्दै पनि बास सर्नुपर्ने हुन्छ।

फिरन्ते जीवन

फिरन्ते जीवनशैली भएका राउटे विभिन्न जङ्गलमा बसाइँ सर्दै बस्दै गर्छन्। आफूले बनाएको काठको भाँडा बोकेर अन्नसँग साट्न गाउँमा पुग्ने गर्दछन्। आफ्नो बस्तीभन्दा बाहिर बास बस्ने अनुमति यसरी बाहिरफेर जानेलाई हुँदैन। राउटे मुखियाहरू राजधानीमा उच्च तहका पदाधिकारीहरूसँग भेटघाट गर्न गएका बेला र कोही गम्भीर विरामी परेका बेला

उपचारका लागि बाहेक कसैलाई पनि बस्ती बाहिर बास बस्ने अनुमति यो समुदायमा दिइँदैन। समुदायको सदस्य मरेमात्र बस्ती सर्ने नत्र नसर्नेचाहिँ होइनन्। करिब १०-१५ वर्षअघिसम्म नयाँ बस्तीमा काठ पाउन सक्ने सम्भावना केलाएरमात्र त्यहाँ जाने गर्थे। तर महामुखिया महिनबहादुर शाहीका अनुसार उनले जान्ने बेलासम्म राउटे समुदायले बस्ती छाडेर नयाँ ठाउँमा जाँदा समूहगतरूपमा हिँड्दै जाने जहाँनेर रात पर्छ, त्यसैलाई उपयुक्त बास स्थान ठान्ने गर्थे।

३.३ जनसङ्ख्या, भूगोल र बसोबास

तथ्याङ्क विभागले २०६८ को जनगणना अनुसार राउटेको जनसङ्ख्या ६ सय १८ छ। जसअनुसार नेपालमा सबैभन्दा कम कुसुण्डा २ सय ७३ जना, त्यसपछि नुराड २ सय ७८ जना छन् भने तेस्रो कम जनसङ्ख्या हुनेमा राउटे पाइएको छ। यसमध्ये फिरन्ते राउटेको जनसङ्ख्या भने त्यतिबेला १ सय ३७ जना थियो।

अहिले सल्यान लगायतका क्षेत्रमा घुम्दै गरेका फिरन्ते जस्तै दार्चुला, बझाङ, बाजुरातिर घुम्दै हिँडेको अर्को एउटा समूहलाई २०४१ सालमा जोगबुढाका प्रधानपञ्च नन्दलाल जोशीको पहलमा स्थायी बसोबासको व्यवस्था गरिएको थियो। त्यतिबेला हिमाली क्षेत्रमा अन्न अभावका कारण आफूले बनाएका काठका भाँडा अन्नसित साट्न आइरहने गरेका राउटे मुखियालाई गाउँबस्तीको नजिक जङ्गलको समेत सुविधा पुग्नेगरी आमपानी र रज्यौडामा राखिएको थियो। उनीहरूलाई त्यहाँ बसालिए पनि पटकपटक आफूहरूलाई 'अशुभ भएको भन्दै बस्ती छाड्न खोजेका राउटेलाई फकाइफुलाइ गरेर जोशीले रोकेका परशुराम नगरपालिका वडा नं. १२ का वडाध्यक्ष गणेशप्रसाद जोशीले बताए।

स्थानीय लक्ष्मीका अनुसार आमपानी र रज्यौडाका राउटे यहाँ बस्न थालेका ३४ वर्ष नाघे पनि करिब १० वर्षअघिदेखि भने क्षत्रीहरूसँग उनीहरूको विहेवारी सुरु भयो। बोहोरा, विष्ट र खत्रीले राउटेका छोरीसँग प्रेम विवाह गरेका छन् भने राउटे युवाले पनि मगरका छोरी विवाह गरी भित्र्याएका छन्। राउटे जाति भित्रकै आफनामा मागी विवाह गर्ने यिनीहरू बाहिर भने प्रेम विवाहलाई मात्र स्वीकृति दिन्छन्। उनीहरूले मागी विवाहचाहिँ राउटेबाहेक अन्य जातिमा सुरु गरेका

छैनन्। सल्यान आसपास बस्ने सबै राउटेले शाही थर बताउने गरेका छन्। यिनीहरूमा कलेल, रासकोटी र समाल गरी तीन थरी शाही भएको उनीहरूको व्याख्या छ तर डडेलधुरामा बस्ने सबैले आफ्नो जाति पहिचान राउटे लेखाउने गरेका छन्।

डडेलधुराका राउटेले अहिले बालबालिका जन्मेपछि नै जन्म दर्ता र युवा/युवतीहरू विवाह गर्दासाथ विवाह दर्ता गराउन थालेका छन्। त्यतिमात्र होइन, उमेर पुगेपछि नागरिकताको प्रमाणपत्र पनि लिने गरेका छन्। यिनै सरकारी कागजपत्रका आधारमा सरकारले दिने लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने भएकाले समयमै कागजात तयार पार्न उनीहरू आफैँ तत्पर हुने गरेका छन्।

३.४ शिक्षा, खेती र स्थायी बसोबास अस्वीकार्य

फिरन्ते राउटे जाति पढ्ने, खेती गर्ने र स्थायी बसोबास बस्ने कुरालाई महासत्रु ठान्ने गर्छन्। डडेलधुरामा २०४१ सालदेखि स्थायी बसोबास गर्दै आएका राउटेले पनि लामै समय पढ्न इन्कार गरेबाट यसको पुष्टि हुन्छ। निरन्तरको प्रयासपछि अहिलेको भ्रण्डै ६ सय जतिको जनसङ्ख्या रहेको त्यहाँका राउटेमध्ये मुस्किलले पाँच-६ जना मात्र एसएलसी उत्तीर्ण गरेका छन्। पछिल्लो १०-१५ वर्षपछिको समयमा विस्तारै बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन थालेका छन्। तर सल्यान आसपासमा फिरन्ते जीवन बिताइरहेका राउटेहरूचाहिँ बाहिरका व्यक्तिले अक्षर सिकाउन खोज्दा पनि राउटेले पढ्न हुँदैन भनेर दिँदैनन्।

स्थायी बसोबास गर्ने विषयमा फिरन्ते राउटेहरू पूर्णरूपमा असहमत छन्। जाडोको समयमा न्यानोका लागि बेसी र फाँटमा अनि गर्मीको बेला अनुकूलनका लागि लेकाली क्षेत्रमा बस्ती बस्ने गर्छन्। त्यसैले कुन मौसममा कहाँ बस्ती बस्ने भन्ने कुरा अरुलाई भन्दा बढी राउटेलाई ज्ञान भएको उनीहरूको दाबी छ।

३.५ विवाह संस्कार

फिरन्ते राउटे जातिमा मागी विवाह हुन्छ, आफूखुसी विवाह गर्न पाइँदैन। करिब १६ वर्ष पुगेको किशोरले महिनावारी सुरु भइसकेकी किशोरीलाई चाहेको भए मुखिया वा घरका अभिभावकसँग प्रस्ताव राख्न पाउँछन्। उनीहरूको प्रस्ताव स्वीकृति भएमात्र

विवाह गर्न पाइन्छ। विवाह भएको दिन खसी काट्ने, घरमै बनाएको जाँड खाएर रमाइलो मनाउने गरिन्छ। जाँड महिलालेसमेत निर्धक्क खान्छन्। रमाइलो गर्ने क्रममा राउटे नाच नाचनुपर्ने अनिवार्य चलन छ। त्यसबेला विवाह गर्ने केटा र केटीलाई पनि नाचन लगाइन्छ। विवाह गरेकै दिन उनीहरूलाई एउटा छुट्टै टहरा बनाइ बसालिन्छ। विवाह भएको दिन सामूहिक भोज गरिन्छ तर भोलिपल्टबाट भने उनीहरूको छुट्टै घर र छुट्टै भान्सा सुरु हुन्छ। उनीहरूलाई परिवारसँग मिसिएर बस्न दिइँदैन।

३.५.१ विवाह व्यवधान

राउटे बाहेकका अरु सर्वसाधारणको हकमा लगनशीलरूपमा पढ्दै गर्दा वा सधैं काममा व्यस्त हुनुपर्ने युवाहरूले विवाहवारे सोचन पाएका हुँदैनन्, कतिपय युवाले आफू कमाइमा आत्मनिर्भर नभएसम्म विवाह नगर्ने सोचेका हुन्छन्। बढ्दो आधुनिकतासँगै कतिपयले आफ्नो भावना बुझ्नेसँग मात्र विवाह गर्ने भनेर उमेर पुगिसक्दा पनि विहे गरेका देखिन्छ। भविष्यप्रतिको चिन्ता वा विशेष कुनै कामले व्यस्त भएका कारण होइन, आफ्नो चलने/मिल्ने इष्टमित्रको युवक नभएका कारण राउटे युवतीको विवाह हुन पाएको छैन। अहिले करिब २८ वर्ष पुगिसकेकी राउटे युवतीको विवाह नहुनुको प्रमुख कारण उनी चलन सक्ने समाल राउटेमा युवाहरू नभएर हो। उनकी आमा रासकोटीकी छोरी हुन् भने उनीचाहिँ कलेलकी छोरी हुन्। यी दुवै थरमा हाडनाता पर्ने भएका कारण यिनीहरूबीच विवाह हुन सक्दैन तर विवाह हुन सक्ने समालमा भने युवा हुर्केका छैनन्। सोलीडोली चलने इष्टमित्र नभएकाले केटा हुर्केर १५ वर्ष ननाघेसम्म राउटे युवतीले पर्खिनुपर्छ, समाल राउटेका अविवाहित किशोर भर्खर ९ वर्ष पुगेका छन्। यी सानै भएका कारण यसैसँग पछि विवाह गर्ने भनी तोकिएको छैन। यदि यी किशोर १५ वर्ष पुगुन्जेल पर्खिनुपर्थ्यो भने त्यतिबेला युवती ३४ वर्षकी भइसक्ने छिन्।

आफूले विवाह गर्न मिल्ने राउटे युवती नभएको अवस्थामा एकैपटक झण्डै २ दर्जन युवाहरू विवाह नभई बसेको बाध्यतालाई गैरराउटे युवतीसँग विवाह गर्न चाहेर पनि बाहिर विवाह गर्न नपाइने नियमले चुनौती दिन सकेको छैन। बाहिरका युवतीहरू राउटेसँग

विवाह गर्न नमान्न सक्छन् भन्ने उनीहरूमा अर्को ठूलो डर भएकाले एकैपटक यति ठूलो सामाजिक चुनौती लिने अवस्था देखिँदैन।

३.६ मृत्यु संस्कार

फिरन्ते राउटेहरूले आफ्नो समुदायमा ६ महिनामुनिको बालबालिका मरेमा बस्ती नजिकै रुखको फेदछेउ बाक्लो कपडाले लपेटेर खुला छाडिन्छन्। ६ महिनामाथिको व्यक्तिको मृत्यु भएमा मरेकै दिन ऊ बस्ने टहराकै अगाडि आँगनमा गाड्ने गर्छन्। मरेको व्यक्ति गाडेको माथिपट्टि माटोमा कुबुरा काटेर रगत चढाउँछन्। गाडिसकेपछि मासु र रक्सी खान्छन्। मरेको मानिसलाई विर्सन जाँड/रक्सी खाने गरेको महामुखिया महिनबहादुर शाहीको तर्क छ। मासु र जाँड/रक्सी खाइसकेपछिचाहिँ भटपट नयाँ ठाउँमा बस्ती सर्छन्। उनीहरू मरेको व्यक्तिको नाम भने उच्चारण गर्दैनन्।

३.७ राउटे समुदायका अनौठा प्रचलन

- ▶ फिरन्ते राउटे सिलाएको कपडा लगाउँदैनन्। उनीहरू सिलाउनैपर्ने कपडा आफैँ सियोले तुनेर लगाउँछन्।
- ▶ बस्तीबाहिर बास बस्न कसैलाई पनि छुट छैन। तर गम्भीर रोगको उपचार, केन्द्र सरकारका अधिकारीहरूसँग भेट्न जाने राउटे मुखिया र उनले तोकेका व्यक्तिलाई कति दिनका लागि कहाँ जाने भन्ने जानकारी हुनुपर्ने केही लचिला अभ्यास भइरहेका छन्।
- ▶ राउटेले आफ्नो समुदायमा कतिजना छन् भनी गणना गर्दैनन्, गणना गर्दा सङ्ख्या घट्दै जाने उनीहरूको विश्वास छ।
- ▶ मूलको पानी शुद्ध मान्ने भएकाले राउटेले नयाँ बस्ती सदा पानीको मूल भएको ठाउँसमेत खोज्छन्। तर पछिल्लो समय नजिकै किनमेल गर्न पायक पर्ने बजारसमेत हेर्ने भएकाले मूलको पानी नपाए बगेको पानी पनि खाने गरेका छन्। पाइपबाट ल्याइएको पानी केही विपाक्त हुन सक्छ भन्ने उनीहरूको बुझाइ छ।
- ▶ कपाल कोर्न र मेकअप गर्न रोक लगाइएको छ।
- ▶ राउटेहरूले मासु पोलेरमात्र खान्छन्। पकाउँदा स्वाद विग्रन्छ भन्ने उनीहरूको भनाइ छ।

- ▶ राउटे किशोरी महिनावारी भएपछि आफ्नै अन्तरविवाही समूहका कटुम्ब छानी विवाह गराइदिन्छन्। तर राउटेबाहेक बाहिरका युवा/युवती कसैले विवाह गर्न पाउँदैनन्।
- ▶ विवाह गरेकै दिन उनीहरूका लागि नयाँ टहरा बनाइ छुट्टयाइन्छ। उनीहरू परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दैनन्।
- ▶ उनीहरू पति-पत्नीबाहेक अरुसँग यौन सहवास गर्दैनन्, परस्त्री गमन गर्दैनन्।
- ▶ काम गर्न नसक्ने वृद्धवृद्धा, एकल महिला, अशक्त र बालबालिकाको सहायताका निम्ति सामूहिक सहयोग गर्छन्।
- ▶ राउटेहरू आफूलाई चाहिएको कसैसँग छु भन्ने मागेर लिन्छन् तर चोरी गर्दैनन्।
- ▶ आफूलाई चाहेको वस्तु किन्दा मोलमोलाइ गर्छन् तर मूल्य तिरैरमात्र लिन्छन्। सामूहिकरूपमा खाएको चीज वा वस्तुको मूल्य आ-आफै तिर्छन्।
- ▶ खाना पाकेपछि सामूहिकरूपमा खान्छन् तर घरमूली वा कोही सदस्यलाई पख्दैनन्।
- ▶ देउताको पूजा मध्यराति गर्छन्।
- ▶ बालबालिकाले गल्ती गरेमा गल्ती नदोहोर्‍याउन सुभाब दिन्छन् तर कुटपिट गर्दैनन्।
- ▶ कोही कसैसँग भगडा बेमेल हुँदा हात हालाहाल हुँदैन। मुखियासमक्ष समस्या दर्शाएर सुल्भाउन गरिएकाले हिंसात्मक भगडा हुँदैन।
- ▶ विधवाको दैलो उल्टो फर्काइन्छ, अरुको पूर्व दैलो भए विधवाको पश्चिम फर्काइन्छ।
- ▶ कुनै सदस्यको मृत्यु भएमा बस्ती छाडेर नयाँ ठाउँ खोज्छन्।
- ▶ नयाँ बस्ती सर्दा आधा दिन लाग्नेभन्दा टाढा बस्ती सार्दैनन्। बस्ती सरेको दिनमा छाडेको बस्तीबाट लैजानुपर्ने सबै सामान लैजान्छन्।
- ▶ कैंचीले कपाल काट्दैनन्, काट्ने पर्दा ब्लेडले खुर्कन्छन्। तर १० वर्षमुनिका बालबालिकाको कपाल भने काट्दैनन्।
- ▶ राउटेहरूले महिनावारी वा सुत्केरी जस्ता समयमा घरबाहिर राख्दैनन्, विभेद गर्दैनन्।
- ▶ समुदायको व्यक्ति मरेको बस्ती वा ठाउँमा १२ वर्षसम्म जाँदैनन्। त्यसलाई हाड परेको भन्छन्।

४. राउटे समुदायले भोग्नु परेका समस्या र त्यसले परेको प्रभाव

गत २०७७ माघ महिनायता १५ जना राउटे समुदायका व्यक्तिको मृत्यु भइसकेको छ। लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका राउटेको चिसोका कारणले र अत्याधिक मदिरा सेवनले मृत्यु भएको अनुमान गरिएको छ। दैलेखको गुराँस गाउँपालिका, सुर्खेतको चिङगाड गाउँपालिका, सल्यानको कालिमाटी र सुर्खेतको गुर्भाकोटमा बसोबास गर्दा १५ जनाको मृत्यु भयो। 'गत माघ महिनामा राउटेको कुल जनसङ्ख्या १ सय ५६ थियो। हाल उनीहरू १ सय ४१ जना छन् र त्यसबीचमा चार शिशुको जन्म भएको सल्यानकी प्रमुख जिल्ला अधिकारी लक्ष्मीदेवी हुमागाइँले बताउनुभयो।

'चिसो मौसममा अधिकांश बालबालिकामा निमोनिया देखिने गरेको छ। तर, बिरामी पर्दा पनि उनीहरू औषधोपचार गराउँदैनन्। त्यसैले मृत्यु बढेको हो।' राउटे अभियन्ता नगेन्द्र उपाध्यायका अनुसार हाल राउटे महिलाको संख्या ६९ छ भने पुरुषको संख्या ७७ छ। तीमध्ये शिशुदेखि पाँच वर्षसम्मका २३ जना, पाँचदेखि १० वर्षसम्मका २४ जना, १० देखि १५ वर्षसम्मका १५ जना, १५ देखि २० वर्षसम्मका ११ जना, २० वर्षभन्दा माथिका ७३ जना छन्। एकल महिलाको संख्या ११ छ। राउटे समुदायमा मदिरा सेवन ठूलो समस्या बन्दै गएको छ। महिला र पुरुष दुवैमा मदिराको लत रहेको अभियन्ताहरू बताउँछन्। सल्यान बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका मेयर गोविन्दकुमार पुनले राउटे समुदायमा मदिरा सेवन समस्या बनेको बताउनुभयो। महिला-पुरुष दुवैमा मदिराको लत बसिसकेको छ।

फिरन्ते राउटे समुदाय पहिले डाक्टररी उपचारमा त्यति विश्वास गर्दैनथे तर पछिल्ला केही वर्षयता भने उनीहरूको यो धारणा क्रमशः बदलिएको छ। स्थायी बसोबास, आधुनिक उपचार पद्धति, शिक्षा, कृषि तथा पशुपालनदेखि टाढा रहेको राउटे समुदाय कर्णाली प्रदेश र आसपासका जङ्गलमा फिरन्ते जीवन बिताउने राउटे विस्तारै गाउँ बस्तीको नजिक आएर बस्न थालेका छन्। यद्यपि अन्य समुदायका व्यक्तिसँग नजिक हुन थालेपछि विभिन्न रोग, सङ्क्रमण तथा अन्य हस्तक्षेपबाट राउटे समुदाय मुक्त छैन।

मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयका उपकुलपति प्रा. डा. नन्दबहादुर सिंहले राउटे वंशको सुरक्षा महत्वपूर्ण सवालका रूपमा रहेको बताउनुभयो। राउटे संस्कार, संस्कृति संरक्षण गर्न नसके अस्तित्व हराउन धेरै वर्ष पर्खनुपर्दैन उहाँले भन्नुभयो, राउटे वंश, संस्कृति, बेग्लै भाषा भएको दुर्लभ मानव जाति लोपोन्मुख अवस्थामा पुग्न दुर्भाग्य हो। आफ्ना समुदायका सदस्यको मृत्यु हुनासाथ बस्ती छाड्ने प्रचलनका कारण यो समुदाय छिटो-छिटो बसाइँ सर्नुपर्ने बाध्यतामा छ। वर्षा, पानी, चिसो र गर्मी जस्ता प्रतिकूलताले विभिन्न स्वास्थ्य समस्या देखिँदा जनसङ्ख्या निरन्तर घट्दो छ।

५. राउटे समुदायको मौलिकतामाथि हस्तक्षेप

सुर्खेत जिल्लाको गुर्भाकोट नपा- ११ का राउटे समुदायका २३ वर्षीया र १९ वर्षीया युवतीलाई सोही नपा-९ घुघुटीखोला स्थित २९ वर्षीय विनोद भनिने मिलन पुनको होटलमा ३५ वर्षीय चमन घर्ती र २४ वर्षीय भुपेन्द्र बुढाले ०७८ जेठ २१ गते राति युवतीलाई मदिरा सेवन गराई दुर्व्यवहार गरेको भिडियो सामाजिक सञ्जालबाट सार्वजनिक भएको घटनाले राउटे समुदायको मौलिकतामाथि अन्य समुदायको हस्तक्षेप बढेको र त्यस्ता कृत्याकलापले उनीहरूको सुरक्षा चुनौती थपेको देखिन्छ। यौन दुर्व्यवहार गरिएको भिडियो सामाजिक सञ्जालमा सार्वजनिक भएको घटनाका सम्बन्धमा इन्सेकको नेतृत्वमा अधिकारकर्मीको टोलीले जेठ २८ गतेदेखि जेठ २९ गतेसम्म स्थलगत अध्ययन गरेको थियो।

राउटेहरू क्रमशः अन्य समुदायमा घुलमिल भइरहेको सन्दर्भमा उनीहरूको सोभोपनलाई फाइदा उठाउने क्रममा घटना भएको अध्ययनका क्रममा पाइयो। राउटेलाई कानुनी ज्ञानको अभाव, सञ्चार माध्यम, सामाजिक सञ्जालकाबारेमा जानकारी नभएका कारणले पनि सुरक्षा चुनौती थपिएको छ। कर्णाली प्रदेश समाजिक विकास मन्त्रालयको महिला महाशाखाले घटनालाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन नेतृत्व लिएको सन्दर्भमा सम्बन्धित सरोकारवालासँग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गरेर पीडितमाथि हिंसा गर्नेहरूमाथि कडा कारवाही सुनिश्चित गर्नुपर्ने देखिन्छ, जसले गर्दा यस समुदायप्रति गरिने व्यवहारका लागि अन्य समुदायमा थप सचेतना पैदा हुनेछ।

नेपाल सरकारका संबद्ध निकायले घटनामा पीडितहरूको भिडियो सामग्री बनाइ सामाजिक सञ्जाल र अन्य माध्यममार्फत गरिएको सञ्चार तथा सङ्ग्रह नष्ट गर्नुपर्ने, नेपाल प्रहरी र कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायले सञ्चारमाध्यम, सामाजिक सञ्जालहरूमा राउटेका बारेमा भएका गलत टिप्पणी र विषयवस्तु समेटिएका सामग्री तत्काल हटाउनुपर्ने, पीडितको न्याय र पुनर्स्थापनाका लागि सम्बन्धित निकाय गम्भीरतापूर्वक लाग्नुपर्ने, उक्त समुदायका लागि काम गरेका संघ संस्थाहरूको सुझाव र आवश्यकताको आधारमा प्रदेश सरकारले राउटे नीति बनाएर कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

राउटेहरूको सांस्कृतिक अधिकार र विशिष्ट पहिचानलाई संरक्षण गर्न उपयुक्त नीति तथा कार्यक्रम ल्याउनुपर्छ। राउटेका बारेमा गलत सूचना प्रवाह गर्ने व्यक्ति सञ्चारमाध्यम तथा कुनै पनि निकायलाई कानुनी दायरामा ल्याउनुपर्छ। सरसफाइ र प्रजनन स्वास्थ्यका बारेमा चेतना अभिवृद्धि र सामग्रीमाथिको पहुँच स्थापित गर्दै उनीहरूको बस्तीमा अन्य समुदायका व्यक्तिको कुनै पनि प्रकारको हस्तक्षेप नहोस् भनेर स्थानीय सरकार र सुरक्षा संयन्त्रले काम गर्नुपर्छ।

६. राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी प्रावधान र राज्यको भूमिका

६.१ राष्ट्रिय कानुनी प्रावधान

नेपालको संविधानले मौलिक हक अन्तरगत धारा १८ मा उल्लेखित समानताको हकसम्बन्धी उपधारा (१) मा सबै नागरिक कानुनको दृष्टिमा समान रहने भनिए पनि उपधारा (३)ले सामाजिक तथा सांस्कृतिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग वा अल्पसङ्ख्यकहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि कानुन बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था भए अनुरूप लोपोन्मुख जातिहरूको सूचीमा रहेका राउटे समुदायको संरक्षण तथा कल्याणका निमित्त थप कार्यक्रम ल्याउन र सरकारले अहिले लागू गरेका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता विषयमा राज्यको ध्यानाकर्षण गर्न यस अध्ययनले सहज हुने देखिन्छ।

६.२ समस्या समाधानमा राज्यको भूमिका

६.३.१ परिचयपत्रको व्यवस्था

दैलेख जिल्लाका आसपास बस्ती सँदै फिर्नते जीवन विताउन थालेकै कारण राउटे समुदायका सबैलाई गुराँस गाउँपालिकाले २०७५ साउन ३० गते परिचयपत्र वितरण गरेको थियो। गाउँपालिकाले परिचयपत्र वितरण गर्नुको मूलकारण राउटे समुदायको तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने र उनीहरूलाई सरकारबाट वितरण गरिने सेवा/सुविधा व्यवस्थित गर्ने रहेको गुराँस गाउँपालिकाका अध्यक्ष खेमराज ओलीले जानकारी दिनुभयो। राउटे समुदायको एउटा समूह डडेलधुराको परशुराम नगरपालिका-१२ आमपानी र वडा नं. ४ को रज्यौडामा ३४ वर्षदेखि स्थायीरूपमा बस्दै आएको छ। आमपानीमा बस्दैआएका राउटेका केही बालबालिका विद्यालय पनि जान थालेका छन्। केही युवा नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएर वनपाले, प्रहरी र सेनामा पनि भर्ती भएका छन्। त्यहाँका राउटेको चलन व्यवहार हेर्दा उनीहरू सामान्य एवं स्थायी जनजीवनमा फर्किएको देखिन्छ।

दैलेखमा हालै परिचयपत्र दिइएको समूहबाहेक फिर्नते जीवन विताउँदै आएका राउटे जाति अन्यत्र कतै छैन। गुराँस गाउँपालिकाले त्यतिबेला लिएको तथ्याङ्कअनुसार १ सय ४९ जनामात्र फिर्नते राउटे भएका पुष्टि भएको छ। यसअघि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गतको भत्ता लैजाँदा पनि मौखिकरूपमा जे नाम बताए, त्यसैका आधारमा प्रत्येक व्यक्तिलाई उनीहरूको बसोबासस्थलमै पुगेर वितरण गरिन्थ्यो। नयाँ परिचयपत्र लिएपछिचाहिँ त्यसकै आधारमा सरकारी र गैरसरकारी सुविधा पाउने गरेका छन्।

६.३.२ लोपोन्मुख आदिवासी भत्ता

नेपाल सरकारले २०६८ को जनगणनाअनुसार १० हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका १० वटा जातिलाई लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको सूचीमा राख्दै तिनलाई सामाजिक सुरक्षा भत्तासमेत दिँदै आएको छ। जुन भत्ता राउटे जातिले पनि पाउँछन्। सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय प्रशासन मन्त्रालयले दिँदै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्तामा पहिलोपटक आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ देखि सामाजिक सुरक्षा सञ्चालन कार्यविधिले नै ती १० वटा जातिलाई लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिन थालेको

हो। जुन भत्ता ज्येष्ठ नागरिकलाई दिइँदै आएको भन्दा दोब्बर छ। ज्येष्ठ नागरिकलाई त्यतिबेला दिइँदै आएको ५ सय रुपियाँ मासिक भत्ताको दोब्बर प्रतिमहिना एक हजारका दरले लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिन थालेको हो।

आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ देखि भने ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिलासमेतलाई एक हजार गराएपछि त्यही वर्षदेखि लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिमहिना दुई हजारका दरले दिइँदै आएको छ। १० वटा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिमा वनकरिया, राउटे, सुरेल, हायु, राजी, किसान, लेप्चा, मेचे, कुशवडिया र कुसुण्डा छन्। यी सबै जातिका नवजात शिशुदेखि सबैजनाले प्रतिमहिना लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउँदै आएका छन्। डडेलधुरामा स्थायीरूपमा बस्दै आएका राउटेलाई परशुराम नगरपालिकाले र दैलेखमा भने जुनजुन गाउँपालिका वा नगरपालिकामा फिर्नते राउटे पुग्छन् तिनै स्थानीय तहले सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय प्रशासन मन्त्रालयसँग माग गरी पठाउनुपर्ने भएका कारण फिर्नते राउटेहरूले समयमा सो भत्ता पाउन सकेका थिएनन्।

यही समस्याका कारण एउटा स्थायी बस्ती बसाउनसमेत सकियोस् भन्ने दीर्घकालीन लक्ष्य राखी राउटेलाई सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका सुविधा उपलब्ध गराउन सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय प्रशासन मन्त्रालयकै सहमतिमा दैलेखको गुराँस गाउँपालिकाले २०७५ साउन ३० गते त्यतिबेलाको जनसङ्ख्याअनुसार एक सय ४९ जना राउटेलाई परिचयपत्र दिएको छ। तर राउटे मुखिया सूर्यनारायण शाहीले पछि नागरिकता लिनुपर्छ भनेर करकाप नगर्ने सर्तमा मात्र परिचयपत्र बुझेका थिए। परिचयपत्र बनाइसकेपछि राउटेहरू जहाँ गए पनि सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका सेवा/सुविधा दैलेखको गुराँस गाउँपालिकामार्फत नै वितरण गर्ने मन्त्रिस्तरीय निर्णय २०७५ जेठ ३० गते भएको छ।

६.३.३ राउटे परियोजना

फिर्नते राउटेहरूलाई सामान्य जनजीवनमा फर्काउन सिकाइ सहयोग पुर्याउन सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) ले राउटे परियोजना सञ्चालन गरेको छ। राउटे परियोजनाले न्यानो कपडा, वर्षामा पानी

तर्काउने पाल, स्वस्थ जीवन व्यवहार बदल्न औषधि लगायतका सामग्री सहयोग गर्छ। राउटे परियोजनाकै अवधारणामा गुराँस गाउँपालिकाले राउटेहरूलाई परिचयपत्र वितरण गरेको गुराँस गाउँपालिकाका अध्यक्ष खेमराज ओलीले प्रष्टयाउनुभयो। राउटे परियोजनाभन्दा पहिले पनि राउटे उत्थान प्रतिष्ठानले उनीहरूलाई खाद्यान्न, कपडा वा अभाव भएका वस्तु उपलब्ध गराउँथ्यो भने समयमै सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गराउन पहल गर्दै आएको थियो। राउटे समुदायको जीवनशैली सुधारका निम्ति काम गर्दै आएका कारण राउटे प्रतिष्ठानकी अध्यक्ष सत्यदेवी अधिकारीलाई 'राउटेकी भान्जी' नामले चिनिन्छ।

६.४ स्थायी बसोबासको सम्भावना

कुनै व्यक्तिको धारणा बदल्न सकिएन वा परिवर्तन भएन भने 'राउटे ढिपी भएको' मान्छे भन्ने गरिन्छ। राउटे नदेखेकाहरूले पनि कण्ठै गरेको यो उखानटुक्का बोल्ने गरेबाट सहजै बुझ्न सकिन्छ कि राउटेको धारणा बदल्नु गाह्रो कुरा हो। तर, निरन्तर प्रयास गरे सम्भव छ भन्ने कुरा राउटे परियोजना, राउटे प्रतिष्ठान र गुराँस गाउँपालिकाले गरेका निरन्तर प्रयासपछि थोरैमात्र भए पनि सङ्केत देखिएका छन्। पहिले जस्तोसुकै अवस्थामा पनि औषधि प्रयोग गर्दैनथे, तर अहिले रगत आउने गरी लागेको घाउ चोटमा थोरै टिन्चर र बेटाडिन लगाउने गरेका छन्। पहिले मूलको पानीमात्र पिउँथे, अचेल पाइपको धारामा आएको पानी भाँडा धुन प्रयोग गर्छन्। पहिले बस्तीभन्दा बाहिर बास बस्न अनुमति थिएन, अहिले मुखियालाई जानकारी गराएर आवश्यकताअनुसार बस्न पाइन्छ।

सामान्य जीवनमा फर्कदैनौं भने पनि राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, मुख्यमन्त्री, स्थानीय तहका प्रमुखहरू र सिडिओलाई भेट्न जाने, आफ्ना समस्या दर्शाएर न्यानो कपडा, खाद्यान्न जस्ता अत्यावश्यक वस्तु व्यवस्थापन गर्ने, रमाइलो गर्न मन पराउने जस्ता कार्यले निरन्तरको प्रयासबाट सामान्य जीवनमा फर्कन सक्ने अवस्था छ। मोबाइल, भिडिओ आदि देखेर राउटेहरू साह्रै रमाउने भएका कारण यी श्रव्य-दृश्य माध्यमबाट उनीहरूलाई बदल्न सकिने राउटे समुदायमा लामो समुदायदेखि काम गर्दै आएका पत्रकार भक्त शाहीको विश्लेषण छ। दिउँसो बालबालिकालाई अक्षर चिनाउने र साँझ राउटे वयस्कहरूलाई स्वस्थकर बानी र पाकेको खानाको

महत्व दर्शाउने सामग्री भिडिओमार्फत देखाउँदा प्रभावकारी हुने उहाँको भनाइ छ।

राउटेहरू आफै स्वतः स्फूर्त सामान्य जनजीवनमा फर्किन चाहन्छन् भने मात्र त्यसो गरिनुपर्छ, अन्यथा उनीहरूलाई परिवर्तन गराएको देखाउन चाहने कुनै गैरसरकारी संस्था वा कतिपय सरकारी निकायका हचुवा कार्यक्रमले उनीहरू अभिनय मात्र गर्ने तर दिगो नहुन सक्छ। परियोजना कार्यक्रम सञ्चालन वा तात्कालिक सहायता गर्नेहरूले वर्षातको भरी, हिउँदको जाडो वा यस्तै असहज समयको बेला उनीहरूको आवश्यकताका आधारमा सामग्री सहयोग गर्न जरुरी हुन्छ। राउटे समुदायको आवश्यकता नबुझेर दिइएको ओछ्याउने पीफम, तयारी कपडा जस्ता सामग्री बजार मूल्यभन्दा धेरै सस्तोमा स्थानीयलाई बेचेको पाइएको छ।

आफूसँग खाद्यान्न छ र कसैले 'ल खाऊ' भनी बाँड्यो भने राउटेहरू त्यो पनि सस्तोमा बेच्ने गरेका छन्। उनीहरूपाँच-सात छाक भन्दा बढी कहिल्यै राख्दैनन्। आवश्यकता भन्दा बढी हुँदा बेच्ने वा फ्याक्ने चलन भएकोले त्यसो गरेका हुन्। राउटे जहाँ जान्छन्, राउटेलाई दिइएका सामग्री 'कसैले नकिन्नू' भनी स्थानीय तहले कडाइकासाथ स्थानीय बासिन्दाहरूलाई भन्नुपर्दछ। त्यसरी लिए कारबाही गर्ने परिपाटी बसाल्न नसके श्रोतको दुरुपयोग हुने जोखिम छ। एकद्वार प्रणालीबाट सहायता वा सुविधा उपलब्ध गराउन पद्धति बसाल्न सके उचित हुने देखिन्छ।

७. निष्कर्ष

राउटे समुदायले विस्तारै आफ्नो परम्परा त्याग्दै अन्य समुदायको संस्कृति अँगाल्दै गएको पाइएको छ। सिलाएका कपडा लगाउनु, बजारिया खानेकुरा खानु, पैसा माग्नु, अन्य समुदायका मानिससँग बोल्न खोज्नु, आदि कुराले उनीहरू क्रमशः परिवर्तनशील भएको कुरा सत्य हो। तर, अस्तव्यस्त जीवनशैली, कुलत र विषादीयुक्त खानेकुराले प्रकृतिमा घुलमिल हुने उनीहरूको क्षमतामा ह्रास आएर विभिन्न रोग तथा समस्याबाट राउटे समुदायले ज्यान गुमाउनु परिरहेको छ। परिचयपत्रमार्फत सरकारले दिने सुविधा लिइरहेका उनीहरूले आफ्नो संस्कृति बचाउँदै सहज जीवनयापनका लागि अग्रसर रहेको अध्ययनको निष्कर्ष छ।

ट. सुभावरु

- ▶ राउटेको भाषा, संस्कृतिलाई संस्थागत गर्नको लागि आवश्यक पहल गरिनुपर्ने।
- ▶ राउटेलाई भत्ताको साटोमा आवश्यक खाद्यान्न र पोषणयुक्त खानेकुरा तथा कपडाको व्यवस्था गर्नुपर्ने।
- ▶ उनीहरूकै सहभागितामा राउटे नीति निर्माण गरेर शिक्षा, स्वास्थ्य, खाद्य र आवासको उचित व्यवस्था गर्नुपर्ने।
- ▶ सरसफाइ, पोषण र स्वास्थ्योपचारका बारेमा चेतना अभिवृद्धि गराउनुपर्ने।

सन्दर्भ सामग्री

१. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
२. सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
३. कर्णाली प्रदेश, सामाजिक विकास मन्त्रालय
४. लेकबेसी नगरपालिका, सुर्खेत
५. गुराँस गाउँपालिका, दैलेख
६. सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक)
७. राउटे तथा लोपोन्मुख जाति उत्थान प्रतिष्ठान
८. जिल्ला समन्वय समिति, सल्यान
९. जिल्ला समन्वय समिति, दैलेख
१०. परशुराम नगरपालिका, डडेल्धुरा
११. स्थानीय पत्रपत्रिका र अनलाइन
१२. राउटेसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदनहरू

